

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2566>

Number: 31 , p. 65-81, Winter II 2015

YUSUF SURESİ'NİN AHSENE'L-KASAS ÖZELLİĞİ

THE BEST QUALIFICATION OF JOSEPH SURAH

Yrd. Doç. Dr. Bilal TEMİZ

Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Rabbü'l-'alemîn, içinde emirlere ve nehiylere yer vermediği Yusuf Suresi'ni, insanları terbiye ve ufuk açma maksadıyla indirmiştir. Buna binaen surenin hedeflerinden şu ikisi öne çıkmaktadır:

İlki, surede Hz. Yusuf'un kardeşleri ve ona yaşattıkları eziyetler ve sıkıntılar anlatılarak, "Doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir." mealindeki ayetiyle vurgulandığı gibi, sanki Hz. Muhammed (s.a.v)'in gönlüne su serpilmiştir. Diğer yönden de Mekke müşrikler ikaz edilmektedir.

İkincisi ise, asıl hedef bu olsa gerek, bir taraftan insanın hür iradesiyle her dilediğini yapabildiği vurgulanırken, diğer yönden vahyi yansıtan ve hikmet dolu ayetlerle de günlük olayların perde arkasındaki kader örgüsüne kapı aralanmaktadır. Ve âlimler arasında bile çok tartışıla gelen "kader örgüsü ve kulların iradesi" ikilemi, ilâhî bir senaryo ve kulların serbestçe oynadıkları roller benzetmesiyle çok berrak bir tarzda gözlemlenmektedir. Örnek olarak kıssa içinde sözü edilen herkes, bir taraftan kendi eylem ve söylemlerini serbest ve içinden geldiği gibi uygularken, diğer taraftan Allah Teâlâ'nın, kıssa içine serpiştirdiği temel bilgiler yerli yerine oturmakta ve sonuçta meselâ Hz. Yusuf'a gösterilen rüya en mükemmel tarzda gerçekleştirilmektedir. Daha iç halkalarda Hz. Yusuf'un hapisane arkadaşlarının ve zamanın hükümdarının gördüğü (ya da kendilerine gösterilen) rüyalar da gerçek hayatta yaşanmıştır.

Bir de gömlek fenomeni var ki, kıssanın baş taraflarında yalana alet edilmiş, ortalarında arkadan yırtılmakla sapasağlam bir karine vazifesi görmüş, en sonunda izahı henüz yapılamayan bir biçimde, yüze sürülünce görmeyen göz görür hale gelmiştir.

Böylece sure satır aralarında, insanın cüz'i iradesiyle tüm işledikleri kader sınırları içinde kalmakta ve insan işlediklerinden sorumlu tutulduğu anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıssa, Mümâşât, Tenezzülât-ı İlâhiyye, Hz. Yâkup, Hz. Yusuf, Kumpas, Kader Senaryosu ve Cüz'i İrâde

Abstract

The Lord of the 'Alamîn (worlds i.e. mankind, jinns and all that exists) has revealed The Surah Yusuf in which there's no command or prohibition for the purpose of disciplining mankind. But Allah has downloaded the surah for getting educated and enlightened the mankind as if telling a film scenario for a real story. There are two aims of this surah standing out:

The first aim: In this Surah Prophet Joseph's (Yusuf) brothers' mistreatment and problems they have caused are narrated. As it is emphasized in ayah "For Allah is with those who patiently persevere 8:46" it feels as if Prophet Mohammed (peace be upon him) is relieved of worry. The polytheists of Mecca, on the other hand, are warned. For

example while the people which mentioned in the story, applying their actions or expressions, in the other hand the base knowledges that interspersed among the actions by The God exactly were becoming in reality. Like the dream was showed The Prophet Joseph in his child years has become in reality. Inside parts of these cases the dreams of the Joseph's friends in the prison and the King of Country (or as seemed to them) were alived in centre of real life.

In the second action there was a shirt phenomenon which used as a tool in a lie in the beginning of the story, and in the middle of the story had shown a presumption in the Prophet Joseph judgement to the wife of Al-Aziz. And finally became excellent and the shirt when touched Jacob's face he opened his blind eyes and became seer.

The second aim; which may be the real aim; on one side, it is emphasized that man can do whatever he wants with his free will. On the other side, the way to the pattern of fate behind the curtain of daily events is led with ayahs reflecting the revelation and full of divine wisdom. And even among the scholars the very controversial dilemma of "pattern of fate or willpower of mankind" is clearly handled with a simile of "a script and freely played roles". Thus, between the lines of this surah it is described that man is responsible of whatever he does within the limits of fate.

Key Words: Parable, Taqiyya, Divine Speech of Allah to Mankind, Prophet Jacob, Prophet Joseph, Plot, Script of Fate and Willpower of Man

A) Yusuf Suresi'nin Kısaca Tanıtımı

Peygamberlerin kendi kavimlerine, aralarından çıkmış ve hayatın her safhasını birebir yaşayan beşerî birer örnek olarak gönderilmesini desteklemek için Kur'an-ı Kerim'de günlük hayatı kesitler halinde yansıtan kıssalara da yer verilmiştir.

Kur'an'da kıssa anlatmanın gayesi, Hz. Nûh'tan Hz. Muhammed'e kadar gönderilen peygamberlerin ve getirdikleri ortak dinin tamamıyla Allah'tan katından olduğunu gönüllere kalıcı olarak yerleştirmektir.¹ Zirâ insanın mücerretten çok müşahhası anlamaya meyilli olan tasavvur ve anlayışı, en kolay ve en etkili bir biçimde, kıssa olarak ve sahne sahne anlatımlarda kendini bulabilir ve insan, aklına yatan anlatımlarla mücerred akaid konularında kısmen ikna edilebilirdi.

Yunus ve Hud Surelerinin hikmetli ayetlerinden sonra te'vîl ilmini öğreten böyle bir surenin gelmesi, o hikmetlerin nasıl ve ne yönde açıklanması gerektiğine güzel bir misal olmuştur ve bu sure de onlar gibi, ezeli güzelliklerden olan sembol harflerle başlamaktadır. Ayrıca Yusuf Suresi, "beyan: çok daha güzel anlatım" nitelikli surelerdendir. Bu niteliği Yusuf Suresi örneğiyle tüm Kur'an'ın: Muhammed (s.av)'in lehine çarpıcı bir mucize apaçık bir delil olması, Allah'ın bu surede hidayet ve rüşdünü, helal ve haramını ayan beyan ortaya koyması ve öncekilerin kıssalarının da açıkça anlatılmış, hallerinin ortaya konmuş olması şeklinde açıklanır.²

Surenin nüzül sebebi, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin ona yaptıklarını anlatarak, kavminin Hz. Peygamber Muhammed'e (s.a.v) yaptıkları üzerine ona teselli vermektir.³ Şöyle ki: Yahûdiler ve Hristiyanlar Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashâbına veya müşriklerin ileri gelenlerine: "Arkadaşınıza sorun bakalım; Yâkub ve Oğullarının Ken'an'dan Mısır'a taşınmalarının sebebi

¹Kutub, Seyyid (v.1386/1966), *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kurân*, XII. Baskı, Kahire-1992, 146-150.

² er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Omer b. el-Hasen b. el-Huseyn (v. 606h.), *Mefâtîhu'l-Çayb*, Dâru İhyâi't-türâsil-'arabî, III. Basım, I-XXXII, Beyrut-1420h., XVIII, 416.

³ İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdül-Hak b. Çâlib b. Abdırâhman b. Temâm el-Endelûsî el-Muhâribî (v. 542), *el-Muahhareru'l-vecîz fi tefri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tahk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I. Basım, Beyrut-1422h. III, 218.

neydi ve durumlarının başlangıçta hâlleri nasıldı?" diye sordurmaları üzerine inzâl edilmiştir⁴. Kur'an'daki diğer kıssalar farklı surelerde ve birbirlerine eklenecek parçalar halinde ifade edilmiştir. Ama Yusuf (a.s)'ın kıssası, fesâhati ve bütünlüğü bozulmasın diye, anlam olarak bile başka hiç bir yerde tekrar edilmez. Tek surede, hem de baştan sona ayrıntılı ve eksiksiz olarak anlatılır.⁵

Kıssa çocuk Yusuf'un gördüğü rüya ile başlıyor ve bu rüyanın bizatihi gerçekleşerek tabir edilmesiyle sona eriyor. Ya da hadiselerle bir başlangıç ya da sebep olmak üzere, Yusuf (a.s)'ın, kardeşleri tarafından kuyuya atılmasıyla başlıyor, sonuç olarak da heyecan ve sıkıntıların sona eriş halkasıyla yani Hz. Yusuf'un kendi makamında tüm ailesini karşılayıp ağırlamasıyla tamamlanıyor. Bu özelliğiyle kıssa, maksûd asıl gayeye ulaştırmış olduğu gibi, diğer çeşitli yönleriyle de görevini tam olarak ifâ etmiş oluyor.⁶ Tahminî olarak kıssanın hedefinin ne olduğuna makalenin sonunda yer verilecektir.

Kıssa çeşitli imtihanlar dizisini başarıyla atlatan ve başrolü temsil eden Hz. Yusuf şahsiyetine odaklanırken, diğer taraftan ikinci derecede yer alan şahsiyetlere de yer vermektedir. Böylece insan ruhunu gerçek yönleriyle canlandırırken her şahıs tamamen hür davranışlarla muhtelif örnekler sergilemiş olmaktadır.⁷

Surede İslam eğitim metodunun izlediği en güzel anlatım tarzı örneklenir. İnsan psikolojisiyle, akîde ve inançla, terbiye ve davranışlarla ilgili fevkalâde örneklerle rastlıyoruz. Aslında mevzuları işleme bakımından Kur'an-ı Kerim'in metodu tektir. Fakat Hz. Yusuf'un kıssası Kur'an'ın bu metodunu en sanatlı bir üslupla insanoğlunun gözleri önüne seren bir film mahiyeti taşımaktadır.⁸ Dolayısıyla birçok filmin en son sahneleriyle başladığı gibi, surenin hedefini belirttiği için, şu son ayetine burada mealen yer verebiliriz: "Onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Uydurulan bir düzmece değil, aksine önündeki (gerçeği) tasdik etmek, her şeyi ayrıntılı anlatmak, iman etmiş bir topluma da hidayet ve rahmettir."⁹

Surenin mukattaa ile yani kelime olarak dizilmemiş/ kesik kesik harflerle başlaması ve insana doğrudan hitap etmesi, gayesi izah etmek ve ayan-beyan ortaya koymak olsa da, birbirini sevenler arasında muhabbetin gizlenmesi bir âdet olagelmıştır. O halde burada telvih-tasrîh mufassal-mücmel sanatları da var. Bu sanatlara rağmen mahlûk kulların kavrayışları, O'nun sevdiği kulu (s.a.v)'e hitap edişinin esrarına vâkıf olmakta âcze düşmüşler. Kullar O'na topluca iman ve teabbüd ettikleri halde, mukattaa harflerin anlamını kavrayabilmeyi sadece Hz. Peygamberine nasip etmiştir. Dolayısıyla, sevgiliye has kılınan ve herhangi bir murakıbin muttali olamayacağı bir sırdır. Bir şair bu noktada, şu anlama gelen bir beyit söyler:

"İki sevgili arasında kalan, açığa vurulmayan bir sır;
Bir söz ki mahlûk kalem oynatamaz, sen de dilin ısrar."¹⁰

⁴ en-Nesefî, Ebü'l-berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfızü'd-dîn (v. 710h) *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'v'il*, (Tahk.: Yusuf Ali Bedevî), Dâru'l-kelimi't-Tib, I. Basım, I-III, Beyrut-1998. II, 93; el-Hâzin, Ebu'l-Hasen, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Omer (v. 741h), "*Lübâbü't-te'v'il fi meâni't-tenzîl*", (Tahk. Muhammed Ali Şâhin), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, I. Basım, I-IV, Beyrut-1415. II, 510; es-Se'âlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf (v.875h), *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*, (Tahk. eş-Şeyh Muhammed Ali Muavvid ve eş-Şeyh 'Adil Ahmed Abdülmevcûd), *Dâru İhyâi't-türâsil-'arabî, I. Basım, I-V, Beyrut-1418h. III. 310*; Ebuss'ûd el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. el-Hanefî (v.982h.), *İrşâdü Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Tahk. 'Abdülkadir Ahmed 'ATÂ), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyy, Beyrut- Bty. IV, 250.

⁵ er-Râzî, a.g.y.

⁶ Kutub, Seyyid İbrâhîm Huseyn eş-Şâribî (v.1385/1966), *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şürûk, XVII. Basım, I-VIII, Beyrut/Kahire- 1412h., IV, 1951.

⁷ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, IV, 1952.

⁸ Kutub, Seyyid, a.g.y.

⁹ Yusuf, 12/111.

¹⁰ el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (v. 475h), *Letâif'ul-İşârât*, (Tahk.: İbrâhîm el-Besyûnî, el-Hey'etü'l-

Mukattaa harflerin anlamları birer sır kabul edilmesine rağmen, sübjektif olarak şöyle açıklanabilir:

(الر : Elif-Lâm-Râ): Ben Allah'ım ey Muhammed! Görüyorum ve sana bu kıssadan sorduklarını işitiyorum." Bu yoruma şunlar da eklenebilir: الر: Ben Allah'ım; Yusuf'un kardeşlerinin ona yaptıklarını görüyorum; الر : Ben Allah'ım; mahlûkatın gördüklerini ve göremediklerini görürüm."¹¹

B) Yusuf Kıssasının "Ahsenü'l-Kasas" Özelliği

Yusuf Kıssasının niteliği anlatılırken "أَحْسَنُ الْقِصَصِ : Yahûdilerin ve Hristiyanların kitaplarındaki hikâye, haber veya sözlerin en güzeli" ve "أَحْسَنُ الْقِصَصِ (أَحْسَنُ الْبَيِّنَاتِ)" : En güzel, en doğru ve izahlı kısas anlatımı" olmak üzere iki okunuşu vardır ve doğru olanı ikinci görüştür. Çünkü Ahsene'l-Kasas ibaresi, tamlayanı masdar olup "anlatım veya rivayetin en güzeli" anlamında bir isim tamlamasıdır.¹²

Hz. Peygamber'in (s.a.v) ashabı, kendilerine içinde emir, nehiy, ahkâm ve hadlerin olmadığı bir sure indirilmesini temenni ettiler; bu sure nâzil oldu. Allah Teâlâ bu sureyi daha en başında "en güzel ve en doğru kısas anlatımı diye nitelendirmekte, sonunda da ibret dolu olduğunu vurgulamaktadır.¹³ "Tenezzülât-ı İlâhiye" ile tabir edilen, muhatapların fehimlerine yakın ve münasip üslûplar üzerine nâzil olmuştur.¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de bu sure gibi ibretler, hikmetler, nükteler ve kıssanın diğer benzeri özelliklerini içeren bir ikinci kısas yoktur. Yine bu kıssaya, tevhid, mânâ cezâleti, dünya ve âhîret hayatını islah edici belirgin faydalar ihtiva ettiği için bu ad verilmiş olabilir.¹⁵

Mücerred hakîkatlere temaşa etmek için, halkın duygu ve hayalleriyle karışmış bakış açılarını okşayan müteşâbih surelere birer dürbün vazifesi verilmiştir. Bunlarla derin manalı ve farklı farklı hikmetlerden bahseden ayetlerin pek çok istiâreler kullanarak kolay ve basitçe anlaşılması hedeflenir. Demek ki müteşâbih ayetler için dahi istiâre üslubu olmazsa olmaz derecede elzendir ve zor anlaşılması lâfzın muğlak olmasından değil, mananın inceliğindedir. Dolayısıyla, insafla değerlendirildiğinde çoğu akılların, bilhassa avâmın anlayışına uzak kalan hakikatleri onların da iyice anlayabilmesi için belîğ ifadelerle yer verilmesi uygun düşmez mi? ¹⁶

İşte bu maksatla avamdan olan kişilere yapılan irşadlarda, belağat ve irşadın gereği, avâmın anlama kapasitelerini gözetmek, hissiyatına saygı duymak, fikirlerine ve akıllarına göre yürümek lazımdır. Nasıl ki bir çocukla konuşan, kendisini çocuklaştırır ve çocuklar gibi çat-pat ederek konuşur ki, çocuk anlayabilsin. Avâm-ı nâsın fehimlerine göre ifade edilen Kur'an-ı Kerim'in ince hakikatleri de, Cenab-ı Hakkın insanların fehimlerine göre hitap ederken yaptığı bu tenezzülât-ı İlâhiye, onların zihinlerini hakikatlerden nefret ettirip kaçırmamak için ilahi bir okşama sayılır. Demek ki Kur'an-ı Kerim'in müteşâbihât denilen üslupları, hakikatlere nüfûz edip en derin incelikleri görmek için, avâm-ı nâsın gözüne bir dürbün veya numaralı birer

Misriyye el-Âmme), III. Basım, I-III, Mısır, Byy, II, 165.

¹¹ es-Semerkandî, a.g.y.; es-SEM'ÂNÎ, a.g.y.

¹² ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrâhîm b. es-Serrî (v. 313 h., *Meâni'l-Kur'an*, (Tahk: Dr. Abdülhalil 'Abdüh Şelebî), 'Âlemü'l-Kütüb, 1988, III, 88; el-Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (v. 333h), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (Tahk.: Mecdî Bâselûm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye I. Basım, Beyrut-2005, I-X, c. VI, s.205 (M.Şâmile)

¹³ es-Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 373h) *Bahru'l-Ulûm*, Byy, Bty., c.II, s.178 (M.Şâmile)..

¹⁴ Bediüzzamân Saîd Nursî, *Mesnevi-i Nûriye*,108.

¹⁵ es-Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (v. 427h.), el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'an, (Tahk: İmâm Ebû Muhammed b. 'Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsil-'Ara bî, I. Basım, Beyrut- 2002, 10 cilt, c. V, ss.196-197 (M.Şâmile); ez-Zemaşerî, Cârullah Ebü'l-Kasım Mahmûd b. 'Omer b. Ahmed (v. 538h) *el-Keşşâf 'an Hakaiki Ğavâmidü't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabi, Beyrut, 1407h. IV cilt, c. II, ss. 440-441 (M.Şâmile).

¹⁶ Bediüzzamân, *Muhâkemât*, s. 143.

gözlük mesabesinde. Bu sırta binaen, belâğat ustaları, ince hakikatleri tasavvur ve dağınık manaları tasvir ve ifade için büyük bir ölçüde istiare ve teşbihlere mürâcaat ederler.¹⁷

C) Mümâşât ve Tenezzülât-ı İlâhiye Üslupları

1) Mümâşâtın lügat anlamları ve bazı örnek ifadeler:

Arapça “مشى” kökünden müf'âale vezninde bir masdardır. 1. Birlikte gitme, yoldaş olma, yoldaşlık. 2. Mecaz olarak, birisiyle iyi geçinmek için başka şekilde görünme, onun suyunca gitme anlamlarına gelir. Meselâ:

“Hele biz ikimiz dünya hâlini bilenler izince gideriz, mümâşât ve müdârâyı elden komazız.” (Ahmet Midhat Efendi.)¹⁸

Mümâşât etmek (eylemek) ise:

1.1. Uymak, yoldaş olmak, yoldaşlık etmek:

“Mümâşât eyleyip nefis ü hevâya/
Bu gûne ömrümü verdim hebâya” (Sünbülzâde Vehbî)

1.2. Mecazen: Uymuş, tâbi olmuş gibi görünmek, birinin suyunca gitmek:

“Halk ile lâzımdır oldukça mümâşât eylemek;

Ger bana uymazsa eyyâm, uyarım eyyâma ben.” (Rızâ Paşa'dan)¹⁹

Bir başka sözlükte ise şu anlama rastlıyoruz: Mümâşât: Beraber yürümek, yoldaşlık etmek, küçük ya da zayıfın fikrine ittiba eder gibi muamele etmek, onunla hoş geçinmektir.

“Cihan cihan müdârâ, zaman zaman mümâşât.” gibi.²⁰

2) Kavram olarak mümâşât ve benzer kavram İlâhî tenezzülât:

Kur'an-ı Kerim'in en edebî ve etkileyici özelliğinin mûcizevî îcâz yani özlü anlatım yönü olduğu kesindir. Îcâz, belâğatin yüksek tabakasından doğar. Belâğat ise, bazı meziyet ve özellikler, bilhassa istiâre ve mecâz üzerine kurulur. Kim istiâre ve mecâz dürbünüyle temâşâ etmezse, Kur'an'ın mümâşât meziyetlerini göremez. Zira insanların zihinlerinin yakınlık duyması için Arap Edebiyatı üsluplarında ilim pınarlarını akıtan ayetler indirerek, “İlâhî tenezzülât” adında, insanın sınırlı anlayışlarını gözeterek, duygularına önem vererek, zihin ölçüleriyle ve onunla birlikte yürür gibi fikir yürütme hususları vardır.²¹

Kur'an-ı Kerim'in, müteşabih ayetler hariç, hemen hemen tamamı “tenezzülât-ı İlâhiye” ile tâbir edilen, muhatapların fehimlerine yakın ve münâsip üslûplar üzerine nâzil olmuştur.²² İçindeki kıssa anlatımlarının en güzeli ve en engini olan Yusuf Kıssası da, uçsuz bucaksız anlam ufuklarıyla, en basit anlayışlı kişiden en dâhiye kadar, anlamak isteyen herkese elmas mânâlar yansıtıyor. Bunu da insanların anlayışlarını gözetmesi ve tatmin etmek için mümâşât etmesiyle her ayetin hemen herkes tarafından anlaşılması sağlanmaktadır.²³

O halde, müfessirlerin Kur'an'ın kıymetini düşürmeden hakkını vermeleri, belâğatın tasdîki ve mührü olmayan bir şey ile Kur'an'ı yorumlamaları lâzımdır. Zira Kur'an'ın mânâları hak olduğu gibi, ifâde tarzının biçiminin dahi belîğ ve yüce olduğu, her hakikatten daha açık ve daha net tahakkuk etmiştir. Parçaları o kaynağa bağlamayan ve ayrıntıların o

¹⁷ Bediuzzamân, *İşârâtü'l-İcâz*, s. 170.

¹⁸ Abdulhamîd Omer, Dr. Ahmed Muhtar (v. 1424h.), *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsıra*, Âlemü'l-Kütüb, I. Basım, Byy. 2008. "م ش ي" maddesi; Ayverdi, İlhan, *Asırlar boyu târihi seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Redaksiyon – Etimoloji: Ahmet Topaloğlu), C. II (H-N), “Mümâşât” maddesi.

¹⁹ Ayverdi, İlhan, *aynu yer*.

²⁰ İbrâhîm Cûdî Efendi (v. 1926), *Lügat-ı Cûdî*, İsmail Parlatur, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, Türk Dili Kurumu Yayınları: 860, Ankara-2006, “Mümâşât” maddesi.

²¹ Bediuzzamân, *Muhâkemât*, Sözlük Neşriyât, İstanbul-2004, s. 69.

²² Bediuzzamân, *Mesnevî-i Nûriye*, (Terc. Abdülmecîd Nursî), *Sözlük Neşriyât*, İstanbul-1977, s.116.

²³ Bediuzzamân, *Lem'alar*, Sözlük Yayinevi, IV. Basım, İstanbul-1990, s.65.

kaynaktan geldiğini idrâk etmeyen, Kur'an'ın hakkını yerine getirmede acze düşer, yetersiz kalır.²⁴

“Avâm-ı nâsa yapılan irşadlarda, belâgat ve irşâdın gereği, avâmın fehimlerine mürâat, hissiyâtına ihtiram, fikirlerine ve anlayışlarına göre yürümek lazımdır. Nasıl ki bir çocukla konuşan, kendisini çocuklaştırır ve çocuklar gibi çat-pat ederek konuşur ki, çocuk anlayabilsin. Avâm-ı nâsın fehimlerine göre ifade edilen Kur'an-ı Kerim'in ince hakikatleri “ التَّنَزُّلَاتُ الْإِلَهِيَّةُ إِلَى ” عُقُولِ الْبَشَرِ ” ile anılmaktadır. Yani, insanların fehimlerine göre Cenab-ı Hakın hitâbâtında yaptığı bu tenezzülât-ı İlâhiye, insanların zihinlerini hakaikten tenfir edip kaçırmamak için İlâhi bir okşamaadır. Bunun için, Kur'an-ı Kerim'in müteşâbihât denilen üslupları, hakikatlere geçmek ve en derin incelikleri görmek için, avâm-ı nasın gözüne bir dürbün veya numaralı birer gözlüktür. Bu sırra binâendir ki, büleğâ, büyük bir ölçüde ince hakikatleri tasavvur ve dağınık manaları tasvîr ve ifade için istiare ve teşbihlere müracaat ederler. Müteşâbihât dahi ince ve müşkil istiarelerin bir kısmıdır. Zira müteşâbihât, ince hakikatlere biçilmiş suretlerdir.”²⁵

D) Yusuf Kıssası'nın Tahminî Hedefi

Ma'mer'in Katade'den rivayet ettiğine göre, Allah Teâlâ Yusuf Suresinde, kardeşlerinin Yusuf'a yaptıklarını anlatırken, Kendi irşad ve hidayetini de açıklamaktadır.²⁶

Bu makalede Yusuf Kıssası'nın asıl amacı ve bu amaca götüren, “ الضَّعِيفُ أَمِيرُ الرَّكْبِ. ” : Kervana zayıf olan komuta eder” fehvasınca, insanların anlaması uzak gibi görülen hususları akıllarına yaklaştırıp, “mümâşât: zayıfın ayağına göre yürümek, aklına göre anlatılması” ve “ilâhî tenezzülât: ifhâm ve iknâ edici üslûbun işletilmesi örnekleriyle ele alınacaktır.

Kur'an-ı Kerim, el-Kitâbü'l-mübîndir. el-Mübîn: Hud Suresi altıncı ayette de geçtiği üzere “أَبْنٌ” fiilinden ism-i fâildir ki, tefsirlerin ortak noktası “أَبْنٌ” fiili, hem geçişli olarak bir şeyi açıklamak, hem de geçişsiz açık ve anlaşılır olmak anlamlarında kullanılır.²⁷ Lazım anlamıyla “mübîn” kendi özünde açık, seçik ve aydınlıktır. Yani haddi zatında kendisinin ne olduğu açık ve belli olan, kendisinin ne olduğunu tanıtip anlatmaya kendisi yeterli olan demektir. Müteaddi (geçişli) fiil olarak anlamı ise beyan edici, açıklayıcı, açığa çıkarıcı, ayırt edici demek olur. Bir de dili ve ifadesi gayet güzel, muradını ve maksadını gereğine göre dilediği gibi anlatır, fasîh ve belîğ manasına gelir.²⁸ İşte Kur'an-ı Kerim “Hüda”, “Nur”, “Furkan” isimleriyle anılan, hikmetli ve tafsilatlı bir kitap olduğu gibi, aynı zamanda her yönüyle açıklayan “el-mübîn” kitaptır. Kur'an-ı Kerim'in bir kesiti olan Yusuf Kıssası da:

a) Her şeyden önce Allah tarafından mucize olarak inzâl edilmiş, bütün Arap edebiyatçıların, şairlerini ve belâgat ustalarını, hatta bütün insanları ve cinleri i'câzıyla âciz bırakan bir kitaptır. “Bu ne sırf şarka, ne de sırf garba ait olmayan bir ağaçtan tutuşturulur. Onun yağı kendisine hiç ateş dokunmasa bile ışıllı ışıllı ışıllıdır.”²⁹ ayetinin zevkiyle, bizatihi açık ve açıklayıcı olduğu tecrübeyle sabit, hiç şüphe götürmez bir mucizedir.

b) Hak Dinin ahkâm ve kuralları, mülk ve melekûte ait gizlilikler, gaybe ait haberler, kıssalar ve mev'izalar gibi mücerred hususları açıklayıp müşahhaslaştıran ve ayan-beyan ortaya koyan, hakkı batıldan, hayrı şerden, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırt eden bir kitaptır. Dilin ifade güzelliği, büyüleyici beyan gücü bakımından da gayet parlak bir kitaptır.

²⁴ Bediuzzamân, *Muhâkemât*, s. 69.

²⁵ Bediuzzamân, *İşârâtü'l-İ'câz fi Mazâmi'l-İcâz*, (Terc. Abdülmecid Nursî), Sözleryayınevi, V. Basım, İstanbul-1990, s. 131.

²⁶ *es-Semerkandî*, a.g.y.

²⁷ en-Nisâbü'rî, el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn Nizâmuddîn el-Kummî (v. 850h.), *Ğarâibü'l-Kur'an ve rağâibü'l-Furkân*, (Tahk.: eş-Şeyh Zekeriyâ 'Umeyrât, *Dâru'l-küttübi'l-İlmiyye*), I-VI, *Beyrut-1416*, IV, 64.

²⁸ Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir*, Eser Kitabevi, I-VIII, İstanbul, Bty., IV, 2842.

²⁹ en-Nur, 24/ 35.

E) Surede Umûmî Kaderin Cüz'i İradeyle Uyumlu İşleyişinin Mümâşât ve İlâhî Tenezzülât ile Anlatımı

Kur'an-ı Kerim'de kıssa anlatımına en güzel örnek olarak Yusuf Kıssasına yer verildiğini gördük. Çünkü bu kıssada insanların hür iradeli tavır ve davranışları, duygu ve tasavvurları çok tabii mecrasında ve ayan-beyan anlatılmaktadır.

Söz konusu kıssanın heyecan uyandıran unsurlarla dopdolu olduğu, nefsin tesvili (yönlendirmesi veya tahrîki), entrikalar ve özellikle de "hile, sinsî plan, entrika veya komplo" anlamındaki "keyd" kökünden fiil veya türevlerinin sık sık kullanıldığı göze çarpmaktadır. Hatta, Hz. Yusuf'a göz koyan Zeliha'nın fiili "زَاوَدَتْهُ" kelimesi hud'a ve muhâda'a anlamı da içerdiğinden, günümüzde de kullanıldığı gibi "خَادَعَتْهُ: onu aldatmaya uğraştı" anlamına gelmesi de mümkündür.³⁰

Ancak bu kıssanın hedefi elbette insanlara heyecan yaşatmak değildir ve olamaz da.. Kıssa enine boyuna değerlendirildiğinde asıl hedeflerden birinin, mücerred olan kaza-kader ikilisinin sarmal bir biçimde ve cüz'i iradeyi hiç etkilemeden nasıl gerçekleştiğini zihinlere ifhâm etmek olabilir.

Bu maksatla Allah Teâlâ, kıssada edebî üsluplardan sık sık yer vermiş, olayların küçüklü büyüklü akışını muciz ifadelerle anlatmıştır. Bu ifadeler sanki dev dalgaların arasında sapasağlam duran sabit dubalar gibi, insanın ikna ve sağlam bir itikada sahip olmasını hedefleyen ve kadere imanın temelini atan aslı ifadelerdir.

Allah Teâlâ olayların alt yapısı umûmî kader ile cüz'i iradenin serbestçe işlediğini en güzel ve etkili biçimde Yusuf Kıssasındaki mümâşât veya ilâhî tezezzülât ile anlatmıştır, denebilir. Kıssa boyunca insanın cüz'i iradesini serbestçe kullanabildiği, ancak arka planda -deyim yerindeyse- "kader senaryosu"nun da adım adım işlendiği ve sahne sahne ilâhî filme alındığı görülür.

Yusuf Suresi anlamı gizli hurufu mukattaa ile başlar ve hemen ardından açık ve duru anlatan Kitab'ın ayetlerinin, insanlar akıllarını kullanıp anlayabilsinler diye Arapça indirildiği vurgulanır.³¹ Yine surenin başında, surede anlatılacaklardan Hz. Peygamber (s.a.v) bile habersiz iken, ona da mümâşât üslûbu ile anlatılır. "Biz sana bu Kur'an'ı vahy etmekle, kıssaları en güzel tarzda anlatırız; bundan önce hak ve hakikatten habersizlerden olsan da.."³²

Yusuf Kıssasının İlâhî hedefini izah için İlâhî tenezzülât ve mümâşât üslupları içinde ve birbirine sarmal biçimde yer verilen ayet ifadelerini şu başlıklarda toplamak ve açıklamak mümkündür:

1) Kulların cüz'i iradelerine bağlı davranışlarına örnekler:

Kıssada Hz. Yusuf'un kardeşleri, azîz ve eşi, şehrin diğer kadınları, Hz. Yusuf'un hapis-hane arkadaşları vb. vahiyden uzak ve kendi başına buyruk kişilerin tamamen hür bildikleri cüz'i iradelerine bağlı davranışları:

"(Kardeşleri) dediler ki: Biz güçlü bir ekip olduğumuz halde Yusuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevimli. Babamız elbette apaçık bir yanılğı içindedir. Yusuf'u öldürün veya bir yere atın ki, babanızın yüzü size dönsün ve sonra da salih bir kavim olasınız. Aralarından bir şöyle dedi: Yusuf'u öldürmeyin de, bir iş becerecekseniz, kuyunun derinliklerine bırakın onu; kervanların biri bulup alır." ³³ Bunun üzerine "Ey

³⁰ Ebussuûd, a.g.e, III, 126, 135.

³¹ Bkz. Yusuf, 12/1-2.

³² Yusuf, 12/3.

³³ Yusuf, 12/8-10.

babamız, dediler, Yusuf'u bize neden güvenmiyorsun? Biz doğrusu ona öğüt vereceğiz.. Gönder onu bizimle de, koşup oynasın.. Biz onu koruruz elbette." ³⁴

Şu ayetlerde cahillerin ve sahne gerisindeki kader planından habersiz insanların cüzî iradesi kendi çapında doruğa çıkar. Ama Hz. Yakûb'un vahye dayalı imanı kader planını sezinler:

"Dediler ki: Biz güçlü bir ekip olduğumuz halde onu kurt yerse, eh artık yazıklar olsun bize!" ³⁵ "Akşamleyin babalarına ağlayarak geldiler. Dediler ki: Ey Babamız! Biz yarışmak için gitmiş, Yusuf'u da eşyalarımızın yanında bırakmıştık. Bir de baktık, onu kurt yemiş.. Ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın şimdi!" ³⁶ "Üstünde sahte bir kan ile gömleğini getirdiler. Hz. Yakup: "Tam aksine, nefsiniz size bir oyun etmiş; niyazım güzel bir sabır. Anlattıklarınız için Allah bana yardımcı olsun, dedi." ³⁷

Yine şu cüz'î iradelerin arkasında kader planı olduğunu ilâh'î tenezzülât ifadeleri sayesinde anlayabiliyoruz:

"Bir kervan geldi; sucularını hemen gönderdiler, kovasını saldı. Dedi ki: Müjdeler olsun, bu bir oğlan! Onu ticaret eşyası olarak alıkoydular. (Ve kader plânı:) Tabî ki Allah ne yaptıklarını biliyordu. Onu ucuz bir fiyata, bir kaç dirheme sattılar. Onu bir an önce elden çıkarmak istiyorlardı. Mısır'dan onu satın alan kişi karısına dedi ki: Ona iyi bak. (Ve kader plânına kapı aralama:) Olur ya bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz." ³⁸

Yine cüz'î iradenin doruğa çıktığı ifadelerin arasında umumi kader planı şöyle fark edilir:

"Evinde bulunduğu kadın ona göz koyup haz almak istedi. Kapıları sımsıkı kapadı ve "Hadi gelsene!" dedi. Yusuf: "Allah korusun!" dedi. O (senin kocan) benim efendimdir. Rahatımı çok iyi sağladı. Şu bir gerçek ki, zalimler iflah olmazlar." ³⁹

"Kadın onu kafasına koymuştu. (Ve hemen kader plânı): Rabbi'nin delilini görme-seydi o da ona meyletmişti. Kötülük ve taşkınlığı ondan uzak tutmak için böyle yaptık. Doğrusu o, ihlas kazandırılmış kullarımızdandır." ⁴⁰

Azîzin karısı Züleyha ve dedikodu seven kadınların cüz'î irâdelerini serbestçe kullanmaları:

"Kapıya koşuştular ve kadın Yusuf'un gömleğini arkadan yırttı. Kapının önünde kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: Ailene sarkıntılık edenin cezası hapis veya elemli bir azaptan başka ne olabilir ki!" "Yusuf: "Beni yatağına o çağırdı." dedi. Kadının akrabasından biri şöyle hakemlik yaptı: Gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir, o yalancılardandır. Eğer, gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir, o ise doğrulardandır." ⁴¹ "(Kocası) gördü ki gömlek arkadan yırtılmış, ona: "Bu sizin tuzağınızdan biridir; doğrusu sizin tuzağınız pek korkunç!" dedi. Yusuf! Aldırma sen buna. (Kadına dönerek) Sen de günahına tövbe et; gerçekten hata edenlerden oldun." ⁴²

"Şehirdeki bazı kadınlar: 'Başkanın karısı delikanlısına göz koymuş, ondan haz almak istiyormuş. Delikanlı onu aşkına bürümüş. Biz onu apaçık bir sapıklıkta görüyoruz.' dediler. (Kadın) onların dedikodularını duyunca onlara davet gönderdi ve bir ziyafet hazırladı. Her birine bir bıçak verip: 'Çık karşılarna!' dedi. Onu gördüklerinde gözleri kamaştı, ellerini kestiler ve 'Hâşa Allah için! Bu bir insan değil! Bu yüce bir melek olsa

³⁴ Yusuf, 12/11-12.

³⁵ Yusuf, 12/14.

³⁶ Yusuf, 12/16-17.

³⁷ Yusuf, 12/18.

³⁸ Yusuf, 12/20-22.

³⁹ Yusuf, 12/23.

⁴⁰ Yusuf, 12/24.

⁴¹ Yusuf, 12/25-27.

⁴² Yusuf, 12/28-29.

gerek!' dediler. Dedi ki: Hakkında beni ayıpladığınız kişi işte bu! Ben ondan haz almak istedim de o namuslu kesildi. Ona emrettiğim şeyi yapmazsa muhakkak hapse atılacak ve elbette küçük düşürülenlerden olacaktır."⁴³

Son olarak Hz. Yusuf'un zindana atılması da cüz'i irade ile olmuştu; ancak zindana girmesi, umûmi kadere bağlıydı ve orada vâki olacak olaylar için o şekilde gerçekleşmesi gerekiyordu:

"Yakın çevredekiler (Yusuf'un iffetini gösteren) delilleri gördüler ama yine de onu bir süre zindana atmak onlara uygun görüldü."⁴⁴

Hapse atılmasının kader planında meselâ şu desen vardı:

"Onunla beraber iki delikanlı da hapse girdi. Biri: 'Ben rüyamda kendimi şarap sıkarken görüyorum.' dedi. Diğeri: 'Ben de dedi, kendimi başımın üzerinde ekmek taşırken görüyorum; kuşlar ondan yiyorlardı.' Bu rüyanın yorumunu bize bildir; biz seni iyilik edenlerden görüyoruz."⁴⁵

2) Hz. Yusuf'un çocuk yaştaki davranışlarına örnekler:

Yusuf Kıssası cüz'i irâdenin serbestliğini anlatmak amacıyla gayet mâsûmca, çocuğa mahsus bir mümâşât ifadesiyle, yani Hz. Yusuf'un daha çocuk yaşta gördüğü bir rüyanın yorumunu merak etmesiyle başlar. Ama yorumu Yâkup (a.s) tarafından yapılmamış, sadece "Rüyânı kardeşlerine anlatma!" ikâzı yapılmış ve şeytana karşı da dikkati çekilmiştir.⁴⁶

Ve kıssanın kader boyutunun temeli şöyle atılır:

"Rabbin seni bu şekilde seçecek ve sana rüyaları tabir bilgisinden öğretecek. Sana ve Yâkup âilesine nimetini tamamlayacak; daha önceleri ataların İbrahim ve İshâk'a onu tamamladığı gibi. Gerçekten Rabbin iyi bilir ve hikmetle yaratır." "Yusuf ve kardeşleri (kıssasında) soruşturanlara elbette ibretler vardır."⁴⁷

İşte bu ibretlerin içini, sanki insanın hür irâdesinin uyumlu hareketleriyle kader ağı doldurmaktadır. Kıssa, insanın iradesini tam anlamıyla hür bir şekilde kullanabildiğini ifade ederek ağ üzerindeki desenleri çizmeye başlar. Bunlar da Hz. Yâkûb'un, oğlu Yusuf'u daha çok sevmesi ve ardından gelecek sonuçlarıdır.

3) Hz. Yusuf'un peygamber olduktan sonraki söz ve davranışlarına örnekler:

Cüzî iradenin kader planıyla uyumlu işleyişine güzel bir örnek ifade de şudur:

"Kadın onu kafasına koymuştu; (Ve hemen kader plânı devreye girer:) Rabbi'nin delilini görmeseydi o da ona meyletmişti. Kötülük ve taşkınlığı ondan uzak tutmak için böyle yaptık. Doğrusu o, ihlas kazandırılmış kullarımızdandır."⁴⁸

Bundan sonra bir peygamber bilinciyle Hz. Yusuf Rabbinin merhametine şöyle sığınyordu:

Rabim! Hapis (hayatı) onların beni çağırdıkları şeyden daha iyi. Beni onların tuzağından uzak tutmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum' dedi.⁴⁹ "Rabb'i onun duasını kabul etti, onu onların tuzağından uzak tuttu. Doğrusu O, her şeyi işitir ve bilir."⁵⁰

50

Kader planından rüyalarla gönderilen bazı esinti örnekleri:

⁴³ Yusuf, 12/30-32.

⁴⁴ Yusuf, 12/35.

⁴⁵ Yusuf Süresi, 12/36.

⁴⁶ Yusuf Süresi, 12/4.

⁴⁷ Yusuf, 12/6-7.

⁴⁸ Yusuf, 12/24.

⁴⁹ Yusuf, 12/33.

⁵⁰ Yusuf, 12/34.

“Onunla beraber iki delikanlı da hapse girdi. Biri: Ben rüyamda kendimi şarap sıkarken görüyorum.’ dedi. Diğeri: ‘Ben de dedi, kendimi başımın üzerinde ekmek taşırken görüyorum; kuşlar ondan yiyorlardı.’ Bu rüyanın yorumunu bize bildir; biz seni iyilik edenlerden görüyoruz.’

“Size rızık verilen ne yemek gelecekse, daha gelmeden önce onun yorumunu size kesin haber veririm. Size dediğim bu şey Rabbimin bana öğrettiklerindedir. Ben Allah’a inanmayan, âhireti de inkâr ededuran bir kavmin yaşayış tarzını terk ettim. Atalarım İbrâhim, İshak ve Yâkub’un dînine tabi oldum. Biz Allah’a hiç bir şekilde şirk koşacak değiliz. Bu, Rabbimin bize ve insanlara olan fazlındandır ama insanların çoğu şükretmezler.”⁵¹

Allah Teâlâ’dan başkasından yardım bekleyenler, hüsrana uğrarlar. Bu nedenle cüz’i iradesiyle, Yaratan Rabbinden değil de efendisinden çare uman Hz. Yusuf’un kaderindeki hapis hayatı birkaç yıl daha uzamıştır:

“Ey zindan arkadaşlarım! Sizden birine gelince Efendisi için şarap sıkacak, diğeri ise asılacak ve kuşlar başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz iş (böyle) hükme bağlandı.” O ikisinden, kurtulacağını zannettiğine, ‘Efendinin yanında beni an.’ dedi. Efendisine zikretmeyi Şeytan unutturdu. Hapishanede bu yüzden bir kaç yıl (daha) kaldı.”⁵²

Yalnızca akla istinâd eden cüz’i irade sonuçta başarısız olacaktır; ama akıl doğru kullanılır ve vahyin kadrini sezerse bir çıkış yolu arar:

“Dediler ki: Bunlar karmakarışık rüyalar; biz karışık rüyaların yorumunu bilen kişiler değiliz. O ikisinden zindandan kurtulan, bir süre sonra hatırlayarak dedi ki: Ben size onun yorumunu haber veririm; haydi beni gönderin.”⁵³

“Yusuf, ey dosdoğru kişi! Bize, yedi cılız ineğin yediği yedi semiz inek ve yedisi yeşil, diğerleri kuru başaklar konusunda bir açıklama yap. Olur ki, ben insanlara dönerim, onlar da (senin kadrini) bilirler.”⁵⁴

Melikin gördüğü rüyâ ile kader esintisi, sezebilenler için artık iyiden iyiye ortaya çıkmıştır:

“Kral dedi ki: (Rüyamda) yedi cılız ineğin yediği yedi semiz inek ve yedisi yeşil, diğerleri kuru başaklar görüyorum. Ey Efendiler! Rüya yorumlamayı biliyorsanız, rüyam hakkında bana bir yorum getirin.”⁵⁵

Hz. Yusuf’un görünürdeki keydi de onun vahye dayalı cüz’i iradesiyle başlamıştı ama ardında Yüce Allah Hz. Yusuf’un ailesini bir araya toplama kaderini çizmişti:

“(Hz. Yusuf), hizmetindeki gençlere dedi ki: Bedellerini yüklerine koyun; ailelerine döndüklerinde fark etsinler diye. Belki (bu sebeple) bir kez daha gelirler.”⁵⁶

“Yusuf’un huzuruna girdiklerinde anne-babasını bağrına bastı ve ‘Allah’ın izniyle Mısır’a güvenle buyurun girin’ dedi. Anne-babasını tahta çıkardı ve birdenbire ona secdeye kapandılar. Dedi ki: Babacığım! İşte bu, daha önceki rüyamın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Bir zamanlar kuyudan çıkardıktan ve şeytan, kardeşlerimle aramı açtıktan sonra sizleri çölden getirmekle bana lütufta bulundu. Doğrusu Rabbim dilediğine lütfkârdır; elbette her şeyi Bilen ve hikmetle Yaratan’dır. Rabbim! Sen bana mülkten (bir pay ve onu idare imkânı) verdin, sözlerin yorumundan (bilgi) öğrettin. Ey

⁵¹ Yusuf, 12/36-38.

⁵² Yusuf, 12/41-42.

⁵³ Yusuf, 12/44-45

⁵⁴ Yusuf, 12/46.

⁵⁵ Yusuf, 12/43.

⁵⁶ Yusuf, 12/62.

göklerin ve yerin Yaraticısı! Dünyada da benim velim Sensin âhirette de. Müslüman olarak beni vefat ettir ve beni salihlere kat.”⁵⁷

Hız. Yusuf'un Melikin rüyasını yorumlamak için vahye dayalı cevabı ilk başarısını getirir ve kaderinde Mısır'a maliye bakanı olma yolunu açar:

“Dedi ki: Yedi yıl devamlı ekersiniz; yiyeceğiniz azı dışında ne ürün alırsanız, başağında bırakın, Ondan sonra, tohumluk sakladığınız az bir kısmı dışında zahirelerinizi tüketecek yedi kıtlık yılı gelecek. Ondan sonra da, insanların yağmura kavuşacağı, (meyve) sıkıp süt sağacağı bir yıl gelecek.”⁵⁸ “Kral dedi ki: Onu bana getirin de kendime has dost edineyim. Onunla konuşunca: Bugün yanımızda senin sapaşağlam bir yerin var, dedi.”⁵⁹

Aynı şekilde cüz'î irade'nin yapacağı sadece bir fiile meyelân etmektir; muvaffakiyet ve mükâfât yolu Küllî Kader ile açılır gider:

“(Yusuf) dedi ki: Beni arzın haznedarı tayin et. Doğrusu ben, bilgili bir koruyucuyum.” İşte böylece Biz Yusuf'u Arz'a yerleştirdik; orada dilediği yere yerleşebiliyordu. Dilediğimiz kimseye rahmetimizi nasip eder, iyi davranan kişilerin de ecrini zayi etmeyiz.”⁶⁰

Kardeşlerin cahilce cüz'î iradelerine güveni:

“Babalarına döndüklerinde dediler ki: Ey babamız! Buğday ölçüsü bize yasaklandı; onun için kardeşimizi bizimle gönder de, buğday alalım; Bizler onu koruruz.”

“Yusuf'un yanına girdiklerinde kardeşini yanına çekti ve dedi ki: Ben var ya, senin ağabeyimim; dolayısıyla sen onların yaptıklarından tasalanma.”⁶¹

Kralın kayıp tasın aranmasında herkes rolünü serbestçe oynasa da olayların sanki sahne gerisinden planlandığı anlaşılmaktadır:

“Onlara (yük) hazırlıklarını tamamlayınca su tasını kardeşinin yüküne yerleştirdi, daha sonra da bir kişi yüksek sesle ilân etti: Ey kervancılar! Doğrusu siz hırsızlıyorsunuz!” Onlara doğru gelerek; Neyi arıyorsunuz? dediler. Onlar da; Kralın tasını arıyoruz; kim onu getirirse bir deve yükü mükâfat var. Hem de buna ben kefilim! dedi. Allah'a yemin olsun ki, siz de bilirsiniz, biz yeryüzünde fesat çıkarmaya gelmedik, hırsız da değiliz, dediler. (Oradakiler): Peki, ya yalan söylüyorsanız o (hırsızın) cezası ne olsun? dediklerinde, dediler ki: Kimin yükünde bulunursa o, onun cezasıdır. Biz haksızları böyle cezalandırırız.' Kardeşinin çuvallarından önce, yoklamaya onların çuvallarından başladı. Sonra da onu kardeşinin çuvalından çıkardı. Allah'ın takdîri devrede: Yusuf'a böylece bir plan kurdurduk; yoksa kardeşini alıkoyması için Allah'ın dilediği hariç, kralın dininde bir sebep yoktu. Dilediğimizi derece derece yüceltiriz. Ve her bilgi sahibinden üstte bir “iyi bilen” vardır.”⁶² Demek ki kader, bir anlamda Allah'ın bilgisi demektir.

Cüz'î irâde ile kaderin yansıması şu ayet ifadelerinde de iç içe:

“Dediler ki: Bu çaldıysa, daha önce bunun bir öz kardeşi de bir anlamda çalmıştı. Yusuf bunu içinde gizli tuttu, yüzlerine vurmadı. (İçinden) dedi ki: Siz daha berbat bir yerdesiniz ve Allah sizin ne anlattığımızı daha iyi biliyor.”⁶³

⁵⁷ Yusuf, 12/99-101.

⁵⁸ Yusuf, 12/47-49.

⁵⁹ Yusuf, 12/54.

⁶⁰ Yusuf, 12/55-56.

⁶¹ Yusuf, 12/68-69.

⁶² Yusuf, 12/70-76.

⁶³ Yusuf, 12/77.

“Dediler ki: Ey Azîz! Bunu yaşlı bir babası var; o nedenle onun yerine bizden birini alıyoy! Doğrusu biz seni iyilik edenlerden görüyoruz. “Dedi ki: Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıyoymaktan Allah korusun! Öyle olursa biz haksızlık etmiş oluruz.

“Ondan ümitlerini kesince bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: Unuttunuz mu babanız Allah adına sizden söz almıştı ve daha önce Yusuf hakkında da aşırı gitmişsiniz! O nedenle babam bana izin veya Allah bana bir hüküm verinceye kadar -ki O, en hayırlı hükmü verir- imkânı yok bu yerden ayrılmayacağım. Babanıza dönün ve deyin ki: Ey Babamız! Oğlun inan ki, hırsızlık yaptı. Biz sadece bildiğimize şahitlik ettik; gaybı da hafızamızda tutamayız. Gittiğimiz köye ve birlikte döndüğümüz kafileye sor; doğru söylüyoruz elbet.”⁶⁴

Cüz’i irâdenin çaresizliği ve Hz. Yusuf’un kaderden bazı esintiler yansıtması:

“(Yusuf’un) huzuruna girdiklerinde: “Ey Vezir, dediler, Bize ve ailemize sıkıntı geldi. Pek değersiz bir karşılık getirebildik. (Yine de) sen bize ölçüyü tam yap, ayrıca sadaka da ver. Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır. Dedi ki: Hatırladınız mı Yusuf’a ve kardeşine ne yapmıştınız; hani sizler câhil iken?!.. Dediler ki: Sen şimdi gerçekten Yusuf musun? Ben Yusuf’um dedi, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulunmuştur. Kim isyandan uzak durur ve sabrederse, doğrusu Allah iyi davrananların ecrini zayi etmez. Dediler ki: Yemin ederiz, Allah seni bize üstün kıldı. Biz sürekli yanlış yapıyorduk. Dedi ki; Bugün size kınama diye bir şey yok; Allah günahlarınızı bağışlaşın. O, acıyanların en merhametlisidir. Şu gömleğimi götürüp babamın yüzüne örtün, görür hale gelecektir ve ailenizi tümüyle bana getirin.”⁶⁵

4) Hz. Yâkub’un peygamber olarak vahiy esintili ifade ve davranışları:

Hz. Yâkub bir peygamber olarak olayların gerisindeki kader planını seziyor idiye de Allah’ın bildirdiği kadarını biliyordu. Cüz’i iradesini kullanmasına kullanıyordu ama diğer oğullarının yapacaklarının kader planındaki kaydına küçücük bir kapı aralayabiliyor ve şöyle diyordu:

“Dedi ki: Onu götürmeniz derinden üzer beni. Siz gaflete dalmışken onu kurdun yemesinden korkuyorum.”⁶⁶ “Tam aksine, nefsiniz size bir oyun etmiş; niyazım güzel bir sabır. Anlattıklarınız için Allah bana yardımcı olsun.”⁶⁷

Bu ifadenin daha olgun benzeri, kıssanın sonuna doğru tekrar gündeme gelecek ve arayış birleştirebilenler kader planını daha belirgin sezebileceklerdir.

“(Hz. Yakup) dedi ki: Bilakis nefsinize yenik düşüp bir halt işlemişsiniz. Bana güzelce sabretmek düşer. Ola ki Allah onların hepsini birden bana getirir. Doğrusu O, her şeyi eksik siz bilen ve haberdar olandır. Onlardan ayrıldı ve “Vah Yusuf’a vah!” dedi. Üzüntüden gözlerine boz indi, öfkesini yutmaya çalışıyordu.”⁶⁸

Hz. Yâkûb, oğullarına Allah tarafından bildirenlerle kaderden esintileri şöyle yansıtır:

“Kervan (oradan) ayrılınca babaları dedi ki: Beni bunak saymazsanız, ben Yusuf’un kokusunu alıyorum! Dediler ki: Yemin olsun, sen hâlâ eski yanılığın içindesin. Müjdeci gelir gelmez onu yüzüne örttü, yeniden görür hale geldi. Ben demedim mi size, dedi, sizin bilmediğiniz şeyleri Allah tarafından biliyorum. Dediler: Ey babamız! Bizim için

⁶⁴ Yusuf, 12/78-82.

⁶⁵ Yusuf, 12/88-93.

⁶⁶ Yusuf, 12/13.

⁶⁷ Yusuf, 12/18.

⁶⁸ Yusuf, 12/83-84.

günahlarımızın affını dile; bizler hata üstüne hata yaptık. "Dedi ki: İleride Rabbim'den günahlarımızın affını dileyeceğim. O, gerçekten bağışlayıcı ve rahmet edicidir." ⁶⁹

"Dediler ki: VAllahi sen, hâlâ Yusuf'u dilinden düşürmüyorsun ya; sonunda ya eriyip gidecek, ya da helâk olacaksın. Dedi ki: Ben acımı ve üzüntümü Allah'a şikâyet ediyorum. Sizin bilmediğiniz şeyleri Allah tarafından bilmekteyim. Oğullarım! Gidip Yusuf'u araştırın, ümit kesmeyin Allah'ın rahmetinden. Allah'ın rahmetinden ancak inançsızlar ümit keser." ⁷⁰

Kardeşler cüz'î iradelerine güvenir ve iş başarma gayretine girerler ama Yâkup Peygamberin de kadere iman ve küllî iradeye güveni tamdır; kader plânı da hiç bir cüz'î irâdeye dokunmadan örülmüştür. Bunun için "Tedbir kuldân, takdir Allah'tan." sözü çok derin anlamlıdır:

Babalarına döndüklerinde dediler ki: 'Ey babamız! Buğday ölçüsü bize yasaklandı; onun için kardeşimizi bizimle gönder de, buğday alalım; Bizler onu koruruz.' Dedi ki: 'Daha önce kardeşini size güvendiğim gibi, onu da mı güveneyim size? Ama Allah en hayırlı koruyucu ve merhametlilerin en merhametlisidir.'" ⁷¹

"Yüklerini açınca bir de ne görsünler, bedelleri kendilerine iâde edilmiş. Ey babamız! dediler, daha ne isteriz. İşte bu ödediğimiz bedelimiz; bize geri verilmiş. (Bu bedelle yine) ailemizi zahire getirir, kardeşimizi korur ve bir deve yükü de fazladan alırız. Zaten bu az bir miktar." ⁷² "(Hz. Yâkup) dedi ki: (Yolda) kuşatılmanız dışında, onu bana mutlaka getireceğinize Allah adına bana bir ahid vermezseniz, onu asla sizinle göndermeyeceğim. Onlar ahidlerini verince, "Bakın, bu söylediğimize Allah şahittir ha!" dedi. (Ve ekledi:) "Oğullarım! Bir tek kapıdan girmeyin; farklı kapılardan girin. Allah'ın dilediğine karşı sizin için elimden bir şey gelmez. Hüküm sadece Allah'ındır; O'na tevekkül ettim, Herkes de işlerini O'na tevekkül etsin." ⁷³

"Babalarının kendilerine emrettiği yerlerden girdiklerinde bu, Allah'ın onlar hakkındaki takdirini değiştirecek değildi. Sadece Yâkub'un kendi gönlündeki bir ihtiyacıydı, ortaya koymuş oldu. Ayrıca o, kendisini öğrettiklerimiz nedeniyle bir bilgi sahibiydi ama insanların çoğu bilmezler."

5) *Allah Teâlâ'nın, zaman zaman "kader örgüsüne" perdeyi aralamak maksadıyla ifâde buyurduğu hikmetler:*

Şu ayetlerde de cüz'î irâdenin serbestliği ile kader plânı sarmalının uyumu çok net olarak fark edilmektedir:

"Onu götürüp de kuyunun derinliklerine bırakmak üzere bir araya geldiklerinde Biz ona şöyle vahy ettik: Onların bu işini, onlar fark etmeden, sana mutlaka haber vereceğiz."

⁷⁴ (Kader plânı:) "Ergenlik çağına varınca, Biz ona hikmet ve ilim verdik; işte iyileri Biz böyle mükâfatlandırırız." ⁷⁵

Kader planı karşısında insana düşen haddini bilmektir. Bir de Hz. Yusuf gibi sabırlı davranır ve kaderine inanır ve güvenirse başarıya ulaşır. Şöyle:

"(Yusuf dedi:) İşte bu, onun gıyabında kendisine ihanet etmediğimi ve hainlerin tuzağına Allah'ın imkân vermediğini bilmesi içindir. Kendimi de aklamam hani!

⁶⁹ Yusuf, 12/94-98.

⁷⁰ Yusuf, 12/85-87.

⁷¹ Yusuf, 12/63-64

⁷² Yusuf, 12/65.

⁷³ Yusuf, 12/66-67.

⁷⁴ Yusuf, 12/15.

⁷⁵ Yusuf, 12/19.

Rabbimin merhamet ettiği dışında nefis daima kötülüğü emreder. Rabbim çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”⁷⁶

“Kral dedi ki: Getirin onu bana! Elçi ona vardığı zaman (Yusuf) dedi ki: Efendine dön de sor bakalım, o ellerini kesen kadınların hâli neydi? Doğrusu Rabbim onların tuzağını iyice bilir. (Kral) dedi ki: Derdiniz neydi de, o zamanlar Yusuf’la birlikte olmaya kalkıştınız? «Hâşa!» dediler, Allah için biz onun aleyhine bir kötülük bilmiyoruz. Kral’ın karısı da: “Gerçek şimdi ortaya çıktı; onun nefisinden ben kâm almak istedim. O ise kesinlikle doğru sözlülerdendir.” dedi.⁷⁷

Demek ki şeytanı dinleyen nefis, kusurunu görmek istemez; görse de, yüz türlü te’vil ettirir. “ وَعَيْنُ الرَّضَىٰ عَنْ كَيْلٍ عَيْبٍ كَلِيلَةٌ : Kendini beğenen kişi hiç bir aybını göremez”. Göremediği için farkına varmaz, istiğfar ve istiâze etmez; şeytana maskara olur. Hazret-i Yusuf (a.s) gibi yüce bir Peygamber bile, ilgili ayette⁷⁸ “ وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي، إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي ” dediği halde, nasıl nefse i’timâd edilebilir? Nefsini ittiham eden, kusurunu görür. Kusurunu itiraf eden, istiğfar eder. İstiğfar eden, istiâze eder. İstiâze eden, şeytanın şerrinden kurtulur. Kusurunu görmemek, o kusurdan daha büyük bir kusur, kusurunu itiraf etmemek, büyük bir noksanlıktır. İnsan kusurunu görse, o kusurdan çıkıp kurtulur; itiraf etse, affa müstehak olur.⁷⁹

Peygamber olarak Hz. Yusuf’un vahye müstenid cüz’î irâdesi kader boyutunu sezer ama kardeşleri cüz’î iradelerine güvenerek bir şeyler yapacaklarını iddia ederler. Hz. Yusuf, Allah’ın mümâşât etmesi ve tenezzülâtı ile kuşatıcı ilmini kullanır ve kadere imanın kederden kurtaracağını vurgular:

“Yusuf’un kardeşleri gelip huzuruna girdiler, onları hemen tanıdı, onlar ise onu tanımıyorlardı. Onlara (buğday payı) yüklerini hazırlayınca dedi ki: Sizin babanız bir olan (üvey) bir kardeşinizi bana getirin. Bakın ben, hakkınızı tastamam veriyor ve en iyi şekilde de ağırlıyorum. Eğer onu bana getirmezsenez, size bir ölçü bile yok; hatta yanıma bile yaklaşmayın! “Dediler ki: Babasının ona olan sevgisini çeldireceğiz; bunu yaparız herhalde.”⁸⁰

“(Hz. Yusuf) hizmetindeki gençlere dedi ki: ‘Bedellerini yüklerine koyun; ailelerine döndüklerinde fark etsinler diye. Belki (bu sebeple) bir kez daha gelirler’. Babalarına döndüklerinde dediler ki: ‘Ey babamız! Buğday ölçüsü bize yasaklandı; onun için kardeşimizi bizimle gönder de buğday alalım. Bizler onu koruruz.’ Dedi ki: ‘Daha önce kardeşini size güvendiğim gibi, onu da mı güveneyim size? Ama Allah en hayırlı koruyucu ve merhametlilerin en merhametlisidir.”⁸¹

F) Kıssanın Sonunda Kaderle İlgili İlâhî Hikmetler Bölümü

Kıssa tek parça olarak anlatıldıktan sonra çıkarılması gereken dersler de Hz. Peygamberimiz (s.a.v) şahsında tüm ümmetine şöyle iletilir:

“Bunlar gaybın haberlerindedir, sana vahy ediyoruz. Toplanıp bir plan kurarak iş çevirdikleri zaman, elbette sen yanlarında değildin. Sen pek istekli olsan da, insanların çoğu inanacak değiller. Bu (tebliğe) karşılık onlardan bir ücret de istemiyorsun. Bu, tüm âlemler için sadece bir hatırlatmadır. Göklerde ve yerde nice ayetler vardır; onlardan yüz çevirerek geçip giderler. Çokları Allah’a şirk koşmaksızın inanmazlar. Kendilerine Allah’ın azabından çepeçevre kuşatıcı bir felâketin gelmesinden ya da farkına varmadan

⁷⁶ Yusuf, 12/53.

⁷⁷ Yusuf, 12/50-51.

⁷⁸ Yusuf, 12/53.

⁷⁹ Bedüzzamân, Lem’alar, s. 83-84.

⁸⁰ Yusuf, 12/58-61.

⁸¹ Yusuf, 12/62-64.

kıyametin kopmasından güvende mi bulunuyorlar?" 82 Kadere imân nasıl olmalı: De ki: İşte bu benim yolum! Şuurlu bir şekilde sizi Allah'a çağırıyorum. Ben de, bana uyanlar da.. Allah'ı tenzih ederim ve ben müşriklerden değilim." 83

"Senden önce de gönderdiğimiz tüm peygamberler, çeşitli şehirlerin halklarından seçip de kendilerine vahiy ettiğimiz adamlardı. Onlar yeryüzünde gezip, kendilerinden önceki inkârcı milletlerin sonunun nasıl olduğuna bakmıyorlar mı? Kötülükten kaçınanlar için âhiret yurdu, dünyadan daha hayırlıdır; bunu akıl edemiyor musunuz?" 84

"Peygamberler ümitsizliğe düşüp de yalan sayıldıklarını sandıkları zaman, kendilerine zaferimiz gelmiş ve dilediklerimizi kurtarmışızdır. Suçlular kavminden azabımızı geri çeviremez." 85

Demek ki, Allah Teâlâ dilediği işi işler⁸⁶ ve yaptıklarından da asla sorumlu tutulmaz.⁸⁷

Şairlerin Sultanı Necip Fâzıl Kısakürek'in "Kader" adlı beytinde:

"Kader, beyaz kâğıda sütle yazılmış yazı;
Elindeyse beyazdan, gel de sıyr beyazı!" 88

dediği gibi, başa gelip de yaşanmadan önce kaderi anlamak mümkün değildir. Herkes kadere olan inancının koruması altında cüz'î iradesini hür bir biçimde kullanacaktır.

Son olarak bu konuya ışık tutan şu anonim deyişlere de yer verilebilir:

Kula bela gelmez Hak yazmayınca; Hak da bela yazmaz kul azmayınca..
Hak kuldân intikâmın kul ile alır; Dinü irfân bilmeyen, kul etti sanır.

SONUÇ

Genel anlamda insana yönelik emir ve yasakların yer verilmediği Yusuf Suresinde "kıssa ile anlatım" metodu seçilmiş ve incelikli itikâdi hakikatler, müşahhas olaylarla kişilerin anlayışlarına yaklaştırılmıştır. Bu maksatla olayların sıralanış ve tekâmülünde tadrîci bir metot uygulanmış görünmektedir. Bu tadrîciliği ya da olgunlaşmayı şu örnekler üzerinden toparlayabiliriz.

1. Gömlek (kamîs) örneği: Kardeşleri "Yusuf'u kurt yedi" yalanına delil getirirlerken gömleğin parçalanmamış olmasını düşünemeyecek veya önemsemeyecek kadar saftırlar. Daha sonra gömlek Hz. Yusuf üzerinde arkasından yırtılarak, nâmus muhakemesinde basit ama sapasağlam bir delil şeklinde işe yaramış, daha sonra ise, uzaklardan kokusu duyulacak kıvama gelmiş ve Hz. Yakûb'un gözüne sürüldüğünde gözün açılıp görmesini sağlamıştır.

2. Rüyâ örneği: Çocuk yaştaiken gayet net bir biçimde görülen bir rüyanın, sonraları hapisane arkadaşlarının şarap sıkma, başın etinden kuşların yiyişi, ayrıca Melikin gördüğü yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yiyişi tarzında gördükleri rüyalarla olgunlaşmış, seneler sonra da Hz. Yusuf'un ailesinin, onun peygamberliği mucizesini çok daha açık bir tarzda ortaya koymuştur.

3. Hz. Yusuf'un tekâmülü örneği: Hz. Yusuf'un masum bir çocuk olarak kardeşlerinin haksız muamelelerine, kuyuda beklemeye, namus iftirasına gösterdiği sebatta, hapse atılmasında, oradan kendisi çıkmadan önce gerçeğin ortaya çıkması için diretmesine ailesine ve

⁸² Yusuf, 12/101-107.

⁸³ Yusuf, 12/108.

⁸⁴ Yusuf, 12/109.

⁸⁵ Yusuf, 12/110.

⁸⁶ Bkz. el-Hacc, 22/18.

⁸⁷ Bkz. el-Enbiya, 21/23.

⁸⁸Kaynak Linki: http://beyazportal.com/necip-fazil-kisakurek-siirleri-ve-sozleri_12871.html

tüm dünya konforuna sahip olmuş iken, “Müslüman olarak canımı al ve beni salih kullarına kat!” duasıyla ummanlaşmasına kadar tedricen tekâmül sıralanmıştır.

4. Azîzin karısı Zeliha'nın ve şehrin diğer dedikodu seven kadınlarının basit ve yüzeysel davranışları da zamanla olgunlaşmış, hakkı ve Hz. Yusuf'un iffeti hakikatini ikrar etmişlerdir.

Bütün bu ayan-beyan ifadelerden anlaşılıyor ki: Allah Teâlâ'nın, gerek her insan için ayrı ayrı çizdiği şahsî kaderler, gerekse insanlar dâhil, top yekûn kâinata icmâlen takdir ettiği küllî kader, kulların cüz'i iradelerine dokunmadan gerçekleştirilmektedir. Kıssanın “ahsenü'l-kasas” özelliğiyle insanlar için ölümü de hayatı da, onların sorumluluklarını yaşatmak için yarattığını vurgulamakta ve kıssadan anlaşıldığı gibi “el-Adl” sıfatı tam olarak gerçekleşmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKÎ, Muhammed Fuâd, (v.1388h/1967m) el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'ani'l-Kerim, İstanbul-1986.
- ABDULHAMÎD OMER, Dr. Ahmed Muhtar (v.1424h/2003m), *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsıra*, mü'l-Kütüb, I. Basım, Byy. 2008. “م ش ي” maddesi.
- AYVERDÎ, İlhan, Asırlar boyu târihî seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, *Redaksiyon-Etimoloji: Ahmet TOPALOĞLU, C. II (H-N), “Mümâşât” maddesi.*
- BEDÛZZAMÂN Saîd Nursî (v.1379h/1961m), *Muhâkemât*, Sözler Neşriyât, İstanbul- 2004.
- *Mesnevi-i Nûriye*, (Terc. Abdülmecîd NURSÎ), Sözler Neşriyât, İstanbul- 1977.
- *Lem'alar*, Sözler Yayınevi, IV. Basım, İstanbul-1990.
- *İşârâtü'l-İ'câz fi Mazânni'l İcâz*, (Terc. Abdülmecîd NURSÎ), Sözler Yayınevi, V. Basım, İstanbul-1990.
- el-BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Omer b. Muhammed eş-Şîrâzî (v.685h/1288m), *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (Tahk. Muhammed b. Abdirrahmân el-Mer'aşlî), *Dâru İhyâi't-türâsil-'arabî*, I. Basım, I-V, Beyrut-1418h.
- el-CEVZÎ, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (v.597h/1201m), *Zâdü'l-Mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, (Tahk.: Abdürrezzak el-Mehdî), *Dâru'l-kitâbi'l-arabî*, I. Basım, I-IV, Beyrut-1422h.
- CÛDÎ EFENDÎ, İbrâhîm, Lügat-ı Cûdî, İsmail PARLATIR, Belgin TEZCAN AKSU, Nicolai TUFAR, *Türk Dili Kurumu Yayınları: 860, Ankara-2006, “Mümâşât” maddesi.*
- EBUSSU'ÛD el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. el-Hanefî (v.982h/1574m), *İrşâdü Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim*, (Tahk. 'Abdülkadir Ahmed 'ATÂ), *Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyye*, Beyrut- Bty.
- ELMALILI Hamdî Yazır, (1361h/1942m), *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir*, Eser Kitabevi, I-VIII, İstanbul, Bty.,
- el-HÂZİN, Ebu'l-hasen, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Omer (v.741h/ 1340m), *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*, (Tahk.: Muhammed Ali Şâhin), *Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye*, I. Basım, I-IV, Beyrut-1415.
- İBN 'ATIYYE, Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Ğâlib b. Abdirrahman b. Temâm el-Endelûsî el-Muhâribî (v.542h/1141m), *el-Muaharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Tahk.: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, *Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, I. Basım, Beyrut-1422h.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekir Şemsüddîn (v.671h/1272m), *el-Câmi' liâhkâmi'l-Kur'an*, (Tahk.: Ehmed el-Berdûnî ve İbrâhîm İtfîyş), *Dâru'l-kütübî'l-Misriyye*, I-XX, Kahire-1964.
- KUTUB, Seyyid İbrâhîm Huseyn eş-Şâribî (v.1385h/1966m), *Fî Zılâli'l-Kur'an*, *Dâru's-Şurûk*,

- XVII. Basım, Beyrut/ Kahire- 1412h.
- el-KUŞEYRÎ, AbdülKerim b. Hevâzin b. Abdilmelik (v.465h/1072m), *Letâif'ul-İşârât*, (Tahk.: İbrâhîm el-Besyûnî), el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme, III. Basım, I-III, Mısır, Byy.
- el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (v.333h/944m), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, (Tahk.: Mecdî Bâselûm), *Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye*, I.Basım, I-X, Beyrut-2005.
- en-NESEFÎ, Ebü'l-berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfızü'd-dîn (v.710h/ 1312m) *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'v'îl*, (Tahk.: Yusuf Ali Bedevî), *Dâru'l-kelimi't-Tîb*, I. Basım, I-III, Beyrut-1998.
- en-NÎSÂBÛRÎ, el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn Nizâmuddîn el-Kummî (v.850h/ 1455m), *Ğarâibü'l-Kur'an ve Rağâibü'l-Furkân*, (Tahk.: eş-Şeyh Zekeriyâ 'Umeyrât), *Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye*, I-VI, Beyrut-1416.
- er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Omer b. el-Hasen b.el-Huseyn (v.606h/ 1209m), *Mefâtihu'l-Ğayb, Dâru ihyâi't-türâsil-'arabî*, III. Basım, I-XXXII, Beyrut-1420h.
- es-SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (v.427h/1035m), el-Keşf ve'l-Beyân 'an tefsîri'l-Kur'an, (Tahk.: İmâm Ebû Muhammed b. 'Âşûr), *Dâru ihyâi't-türâsil-'arabî*, I. Basım, I-X, Beyrut- 2002.
- es-SE'ÂLİBÎ, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf (v.875h/1470m), *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'an*, Tahk.: eş-Şeyh Muhammed Ali Muavvîd ve eş-Şeyh 'Adil Ahmed Abdülmevcûd, *Dâru ihyâi't-türâsil-'arabî*, I. Basım, I-V, Beyrut-1418h.
- es-SEM'ÂNÎ, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed el-Mervezî et-Temûmî (v.489h/1096m), *Tefsîru'l-Kur'an*, (Tahk.: Yâsir b. İbrâhîm ve Ğanîm b. Abbâs), *Dâru'l-vatan*, I. Basım, Riyâd-1997.
- es-SEMERKANDÎ, Ebü'l-Lays Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v.373h/983m), *Bahru'l-Ulûm*, Byy, Bty.
- ŞEMSETTİN SÂMÎ (1322h/1904m), *Kâmûs-i Türkî*, Derseâdet-1317rûmî, "Mümâşât" maddesi.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ğarullah Ebü'l-Kasım Mahmûd b. 'Omer b. Ahmed (v.538h/1143) el-Keşşâfu 'an Hakaiki Ğavâmidi't-Tenzîl, *Dâru'l-Kütübi'l-'Arabi*, I-IV, Beyrut-1407h., (M. Şâmile).